

TEMATSKI BLOK / *THEMATIC SECTION*

**TEOLOGIJA I KNJIŽEVNOST /
*THEOLOGY AND LITERATURE***

Krešimir ŠIMIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera

Lorenza Jägera 9, HR – 31 000 Osijek

ksimic@ffos.hr

TEOLOGIJA I KNJIŽEVNOST**UVODNIK**

Kulturalni antropolog Clifford Geertz, iznimno referentan autor unutar područja humanističkih znanosti, početkom je osamdesetih godina prošloga stoljeća konstatirao da su se u humanističkim (također i u društvenim i prirodnim) znanostima pojavili „zamućeni žanrovi“ (*blurred genres*): filozofska istraživanja nalikuju književnim teorijama, znanstvene rasprave izgledaju kao *morceaux* lijepe književnosti, empirijska istraživanja kao barokne fantazije, povijest kao iskazi svjedoka na sudu, dokumentarna djela kao istinske ispovijedi, teorijske rasprave nalikuju putopisima, epistemološke studije konstruirane su kao politički traktati, metodološke polemike oblikovane su kao osobni memoari. Daka-ko, sve se to i prije događalo (Lukrecije, Mandeville i Erazmo Darwin svoje su teorije rimali), ali suvremena zbrka dovela je do točke u kojoj je teško klasificirati djela i svrstati autore u određena znanstvena polja. Što je Foucault? Povjesničar, filozof ili politički teoretičar. Što je Kuhn? Povjesničar, filozof ili sociolog znanja. Nije više riječ samo o neobičnim sklonostima i povremenim ekscesima, smatra Geertz, niti o tome da je ono inovativno uvijek teško klasificirati. Riječ je o pojavi koja je dovoljno opća i dovoljno različita da upućuje na to da ono što vidimo nije tek još jedno preocrtavanje kulturne karte, nego promjena načela crtanja karte. Geertz naglašava: „Nešto se događa s načinom na koji mislimo o načinu na koji mislimo.“ Da je zaista tako, mislim da je postalo očito svakome imalo upućenom u rasprave koje dominiraju humanistikom posljednjih nekoliko desetljeća, odnosno časopisnom produkcijom (primjerice, u francuskim časopisima *Esprit*, *Poétique*, *Aléa*, *La Quinzaine Littéraire*, *Diagraphie* ili anglosaksonskim *The Oxford Literary Review*, *Sub-stance* očito je „prekoračivanje“ pojedinih znanstvenih polja).

Usuprot svojih glasovitih prethodnika Edwarda Burnetta Tylora, Lewisa Henryja Morgana, Franza Boasa, Bronislawa Malinowskog, Claudea Lévi-Straussa Geertz ironijski primjećuje da su antropolozi (kao što je to nekada bio i Lévi-Strauss) u kušnji da kada iziđu iz knjižnica i učionica na teren, uvide da čovjekov um nije čista svjetlost. Čak i ako na terenu i nema više mnogo „pravih divljaka“, ima dovoljno upadljivo neobičnih ljudi da svaka doktrina o čovjeku koja ga vidi kao nositelja nepromjenjivih istina razuma – „originalne logike“ (*original logic*) koja proizlazi iz „strukture uma“ (*structure of the mind*) – izgleda kao čista pikanterija, akademski kuriozitet. Koliko god uvjerenje da postoji čvrsta „struktura razuma“ ima podršku simboličke logike, algebarske matrice ili strukturalne lingvistike, možemo li još uvijek vjerovati u vlast razuma? – pita Geertz, i odgovara: Ne! „Zdrav razum“ (*common sense*) – rezolutan je Geertz – kulturni je sustav, čiji „stvorenih poredak“ ne možemo empirijski otkriti i pojmovno formulirati ni skiciranjem neke logičke strukture ni sažimanjem stvarnih zaključaka jer oni ne postoje. Umjesto toga moramo izgraditi katalog metaforičkih predikata (za Geertza to su: *naturalness, practicalness, thinness, immethodicalness* i *accessibleness*).

Geertzove tvrdnje, iako su proizišle iz drugačijeg konteksta, korespondiraju s Nietzscheovim, Heideggerovim i Derridaovim izmještanjem metafore iz uobičajenog retoričkog konteksta i postavljanjem u kontekst kritike metafizike. Jezik nije ništa drugo nego proizvod metafora, tvrdio je Nietzsche. Ali – čovjek jedva da je svjestan da se, kada govori, koristi metaforama, stoga se originalne metafore s vremenom „iscrpe“. Znanstveno pojmovlje pripada posljednjem stadiju tog razvoja. Ono je „reziduum metafora“. U tom smislu Nietzsche piše o iluziji, obmani, izvrtanju, snovima. Budući da namjerno reaktivira metaforičnost jezika, književnost je u prednosti pred znanošću. Književnost koristi metafore na način igre i ironije. To znači da metafore ponovno zadobivaju svoj izvorni spontanitet. Književnost je namjerna obmana – ali upravo takvom obmanom ona korespondira s iluzornim karakterom jezika. U tom smislu treba razumjeti Nietzscheovu tvrdnju u *Also sprach Zarathustra*: „[...] die Dichter zu viel lügen“ („[...] pjesnici odveć lažu“). Dakako, Nietzsche ne misli na moralni nedostatak pjesnika. Pjesnici ne lažu zato što ne vole istinu. Metaforički karakter jezika sili ih da lažu. Ali, lažući namjerno – koristeći se metaforičkim karakterom jezika eksplicitno – oni su bliže istini negoli oni koji lažu bez ikakve svijesti o tome da lažu. Iako se nastojim kloniti uopćavanja, mislim da neću promašiti ako se za potrebe ovog uvoda u temat poslužim svojevrsnom parafrazom Dostojevskog

i ustvrdim da su iz Nietzscheova *Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinn* „proizišli“ Heidegger i Derrida. Teorijska jezgra njihovih tvrdnji, ističe njihov kritičar Paul Ricoeur, tobožnji je dosluh metaforičkoga para „stvarnog“ i „prenesenog“ i metafizičkoga para „vidljivog“ i „nevidljivog“.

Jasno je: na početku spomenuto „zamućivanje“ znanstvenih „žanrova“, prekoračivanje granica znanstvenih polja unutar humanistike, svojevrtni okret prema književnosti, brisanje razlike između spekulativnog i pjesničkog modusa, između *logosa* i *mitosa* proizišlo je iz radikalne kritike „uma“, odnosno onoga što se u zapadnoj tradiciji označavalo kao *sensus communis* i radikalne kritike metafizike, koja je za Derridau „metafizika prisutnosti“. Naznačene tendencije znatno su utjecale i na teologiju, humanističko polje za koje bi se pretpostavilo da im se najtvrdokornije odupire. George Lindbeck i Hans W. Frei – ješki profesori i temeljni autori narativne teologije – uvelike su se oslonili na Geertza (i na Ericha Auerbacha). Riječ je o odbacivanju „totalizirajućeg“ projekta moderne – bilo da je riječ o prosvjetiteljskom pozivanju na „univerzalni razum“, bilo da je riječ o teološko-liberalnom pozivanju na neposredno religiozno iskustvo zajedničko svim ljudima. Na mjesto „pseudouniverzalija“ postavili su tradiciju posredovanu narativima. Stanley Hopper, Amos Wilder i David Miller – temeljni autori teopoetike – uvelike su se oslonili na Nietzschea, Derridau i ponajviše na Heideggera. Namjesto „teologije zasnovane na matematičkim modelima propozicionalne logike“ (klasična logika sudova – op. K. Š.), koja proizlazi iz „duboke metafizičke pogriješke“ (S. Hopper), teopoetičari zagovaraju povratak „kraljevstvu mitopoetskih izričaja“ (S. Hopper). Štoviše, oslanjajući se na Heideggerovu misao iz *Was heisst Denken* da mi moderni možemo učiti samo ako ujedno zaboravljamo naučeno, da možemo učiti misliti samo ako radikalno zaboravljamo što je mišljenje tradicionalno bilo, teopoetičari zagovaraju „brisanje simboličkih oblika“ i „aktiviranje novih arhetipskih slika“.

Iako se u prvi mah može činiti da je „prekoračivanje“ granica humanističkih znanstvenih polja i svojevrtno brisanje razlike između spekulativnog i pjesničkog modusa tipična karakteristika našeg doba – nije tako. Polemike između skolastika i humanista vrte se upravo oko odnosa spekulativnog i pjesničkog modusa – teologije i književnosti. Tomino razlikovanje paraboličkog smisla (*sensus parabolicus*) i alegorije proizlazi iz nastojanja da se sačuva razlika između teologije (*Biblije*) i književnosti (koja za Tomu ne prelazi literarno značenje). Smatram stoga da stavljanje u fokus promišljanja odnosa teologije i književnosti, i to u njezinoj dijakroniji i sinkroniji, može dovesti do novih uvida i rasvjet-

ljavanja suvremenih tendencija u humanistici. Doduše, radovi ovoga temata uglavnom se bave historiografsko-književnim i biblijsko-egzegetskim temama, a ne teorijskim promišljanjem odnosa teologije i književnosti – ali neka se i oni pridruže ovom uvodu kao apel za novim promišljanjem odnosa teološkog i pjesničkog diskursa, odnosom koji je u bitnome usmjerio našu zapadnu kulturu.

Zvonko Pandžić radom *‘Magnificat anima mea Dominum’*. Hrvatski prepjev i egzegeza Marka Marulića minuciozno je analizirao Marulićevu egzegezu *Magnificata* iz *Firentinskoga zbornika* (Ashb. 1582) tako što je usporedno čitao tekst iz *Firentinskoga zbornika* i odgovarajući tiskani tekst latinske Biblije (1489) iz privatne biblioteke Marka Marulića. Riječ je o nastavku Pandžićeva istraživanja o izgubljenim djelima hrvatske proze koja je Marulić sastavio za svoju sestru Biru (Elviru, Veru) (*Nepoznata proza Marka Marulića*, 2009) i, zapravo, Pandžićevu nastojanju da verificira u kroatističkom studiju dugo osporavanu tezu Carla Verdianija (1957) o Marulićevu autorstvu *Firentinskoga zbornika*. U radovima koji pripadaju biblijsko-egzegetskom bloku primjetan je odmak od klasične povijesno-kritičke metode. U radu *The Narrative-theological Function of Matthew’s Baptism Command (Matthew 28: 19b)* Gregory Thellman iznosi tvrdnju da je Mt 29, 19b konačni zaključak Matejeva narativa. U tom zaključku, napominje Thellman, koristi se trinitarna formula da bi se istaknulo Isusovo božansko sinovstvo i mesijanska misija, što Matej inače čini ili „malim apokalipsama“ ili apokaliptičkim diskursom. Boris Beck i Danijel Berković u radu *Narativ i dramatika Psalma 73: Orijentacija, dezorijentacija i reorijentacija*, povezujući književno-teorijska i biblicistička znanja, pokazuju razvoj dramskih dionica, peripetije i anagnorisisa u Psalmu 73 – što je uglavnom izostavljeno u analiza psalama. Arkadiusz Krasicki i Ana Albin u radu *Uloga metafore u Isusovoj polemici s farizejima* (Mk 2,18–20) usredotočili su se na analizu uloge metafora *zaručnik*, *zaručnica* i *svadba* (odnosno *svatovi*), dok je Marcel Mäcelaru u radu *Who Can Stand Before a Holy God? Literary Artistry and Theological Imaginatio in the Ark Narrative* „pomnim čitanjem“ (*close reading*) starozavjetne priče o filistejskoj otmici i povratku Kovčega saveza (1. Sam 4, 1b – 7, 1) ilustrirao kako se teološki zaključci mogu izvući ne nužno samo na temelju povijesno-kritičke metode, već i na temelju književne analize, odnosno iz same priče nakon što se identificira njezina književna struktura i dramski razvoj. Konačno, vrijedan prilog tematu rad je Zdravka Perića i Filipa Krajine *Mitsko kao filozofska metoda u Vergilijevoj Eneidi* u kojemu analiziraju homerski, stoički i epikurejski element u *Eneidi*.